
USU KEELE MODELLEERIMISEST

Ain Riistan

TEISTE DISTSIPLIINIDE MUDELITE KASUTAMISEST TEOLOOGIAS

Usu keelest kõnelemine on teoloogias mõneti möödapääsmatu, sest teoloogi üheks kõige olulisemaks töövahendiks ongi sõnad ja keel. Aga usukeelega tegelevad ka keeleteadlased ning nii on mõnikord koguni kõneldud lingvistide ja teoloogide „konkurentsisist“.¹ Ja keeleteadlased pole siin muidugi ainsad teoloogide *konkurendid*. Üsna sarnaselt on ju arutletud ka näiteks selle üle, kas kirikulugu on ajaloo või teoloogia valdkonna aine.² Leian siiski, et teoloogide tungimist teiste teadlaste pärusmaale ei ole mõtet (vähemasti teoloogide poolt) üle dramatiseerida, sest usuteadus ongi oma olult säärane distsipliin, mis oma kirjeldus- ja uurimisvaldkonnas (Jumal, usk, kirik jne.) järjekindlalt teiste teadusvaldkondade tööriistakastis sorib ning sealt endale sobivaid instrumente otsib. Põhjusi selleks on muidugi mitmeid, kuid kõige olulisemaks neist tuleb pidada

¹ Vt Rutiku, Siret, *Eesti usukeel – quo vadis?* – Usuteaduslik Ajakiri 1/2003, 129–137, 131j.

² Ühes varasemas Usuteadusliku Ajakirja numbris leiame kogunisti kolm samateemalist ettekannet. Vt Altnurme, Riho, *Kirikulugu ajaloolise teoloogia distsipliinina* – Usuteaduslik Ajakiri 2/2001, 97–107; Petti, Urmas, *Kirikulugu teoloogilise distsipliinina*. – *Ibid.*, 108–117; Saard, Riho, *Kirikulugu ajaloolise teoloogia distsipliinina* – *Ibid.*, 118–127.

uuritava ainese enese sundi. Teoloog on pidevalt küsimuse ees: millised vahendid on minu konkreetse käsitletava aine jaoks parimad?

Laenatud tööriistadega on seejuures muidugi nõnda, et need tuleb töö käigus käepäraseks teha. Mõnel puhul juhtub, et paralleeldistsipliinide maailmas rakendatud lähenemisviisid sobivad oma eelduste ja tulemuste poolest teoloogile hästi, teinekord on lood aga suisa vastupidi ja usuteadlane tunneb ennast kui laps, kes on kogemata tikku tõmmanud ja valusasti kõrvetada saanud – mis aga ei tähenda, et talle ebamugavustest kasu ei võiks olla, sest just siit jõuab uurija sageli tagasi tõdemuse juurde, et ta peab oma uurimisainese üle veelkord tõsiselt järele mõtlema.

Küsimus: „Mida ma siis ikkagi õieti uurin ja mis see on, mis ma leidnud olen?“ ei puudu ilmselt ühestki teadusest, ent teoloogias kõlab see eriti sagedasti. Järgnevas artiklis tahangi usu keele teemadega seonduva üle arutledes näidata, kuidas *usk* ise on see, mis ajendab usust (ja usust) kõnelejaid sama asja juurde ikka ja jälle üha uutviisi tagasi pöörduma.³

USU KAKSIKJAOTUS PROTESTANTLIKUS ORTODOKSIAS

Kõigepealt: mis on siis *usk*? Alustagem sellest, kuidas teoloogid ise seda määratlenud on. Omaaegse protestantliku ortodoksia kaksikjaotus on siinkohal üsna kõnekas. Selle kohaselt on usk määratletud järgmiselt: ühelt poolt on see “usk, mida usutakse” (*fides quae creditur*) ja teiselt poolt “usk, millega usutakse” (*fides qua creditur*).⁴ Niisiis on siin kõrvuti teadmine ja tegu. Analüütiliselt

³ Täpsustuseks tuleb veel siinkohal öelda, et kõne all saab olema muidugi just kristlik usk.

⁴ Näit Pöhlmann, Horst Georg, *Dogmaatika põhijooned*. Greif, Tartu 1994, 45.

on säärane jaotus teoloogile mugav – nii on paljude dogmaatika-raamatute üheks lemmikteemaks arutelu Jumala üldilmutuse ja sellest tuleneva üldise jumalatunnituse ning Jumala eriilmutuse ja sellele vastava päästva usu vahekordade üle.

Esimeses kategoorias räägitakse erinevatest jumalatõestustest ja nende võimalikkusest, teises aga uskuja vahetust suhtest Jumalaga, sakramentidest ja Jeesuse lunastuses osalemise tingimustest. Eriti suhtumises üldilmutusse on aegade vältel olnud palju lahkavamusid. Kuid hoolimata sellest, kas üldilmutust pooldatakse või eitatakse, on teoloogid enamasti olnud üksmeelel, et teadmist ja tegu ei saa ega tohi teineteisest lahutada, need peavad ikka käima käsikäes (mis ei tähenda, et eri aegadel, eri paigus ning eri kontekstides üks neist ei oleks domineerinud). *Usu keelest* tuleb siinkohal samuti kahetiselt kõnelda: kõigepealt on see keel, mis kirjeldab usutavat ja siis on see ühtlasi ka keel, mida uskuja oma uskumises kasutab.⁵ Järgnevas kõnelen usust ja usu keelest niisiis paralleelselt, põigates sisse erinevate ainevaldkondade maailmasse.

USK KUI TEADMINE, MIS TÕENDAB ISEENNAST? VERIFIKATSIOONI JA FALSIFIKATSIOONI PROBLEEMID

Alustagem siinkohal usust, mida usk usub. Mis see on? Ja mis on see, mis tagab usutava tõesuse? Uues Testamendis on üks kaunis usu definitsioon, mis oma mitmetitõlgendatavuse tõttu meie teemat suurepäraselt illustreerib. Kreekakeelse teksti⁶ Hb 11:1 Ἔστιν δὲ

⁵ Siinkohal lähtun eeldusest, et usk, uskumine ja keel ei ole üks teisest lahutatavad – uskumine on seotud ikka millegi mõtestamisega, viimast aga saab teha ainult keele abil. St ma piiritlen käesolevas artiklis 'usu' kognitiivse valdkonnaga ja ei kõnele „eellingvistilisest (usu)kogemusest“. Sel teemal vt lähemalt Lindbeck, George A. *The Nature of Doctrine. Religion and Theology in a Postliberal Age*. The Westminster Press, Philadelphia, 1984, 30-45.

⁶ Viidatud tekst pärineb väljaandest Nestle-Aland = *Novum Testamentum Graece*.

πίστις ἔλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων on P1997 tõlkekomitee eestindanud nõnda: “Usk on loodetava tõelisuus, nähtamatute asjade tõendus.”⁷ Nõnda mõistetuna on usk mitte ainult et usutu kaudu avatud, vaid ühtlasi ka tõendatud. Näiteks lause “Jumal on armastus” saab oma tähenduse ja tõenduse just usu enese kaudu.

Just nimelt selles punktis on teistes distsipliinides esitatud kõige teravamad ja kaugeleulatuvamad väited usutõe vastu, eriti muidugi XX sajandi esimese poole keelefilosoofias loogilise positivismi koolkonna esindajatelt. Positivistide lauseanalüüs käsitles sidet keele ja reaalsuse vahel ning kuulutas tõekateks ainult verifitseeritavad laused. Lause “kass on laual” on tõekas, kui saab näidata, et kass ka tegelikult laua peal on. Lause “kass on armas” on aga tõe seisukohalt tähendusetu, sest seda ei saa tõestada, siin on tegu hoopis emotsioonide väljendusega. Verifikatsiooniprintsiibi kohaselt peab niisiis olema kindlaks määratud tõestamise protseduur. Siia nüüd peakski asetuma meie Hb 11:1 ‘usk’. Aga just siia ta ka ei sobi, sest usu tõendused ei ole vaieldamatud. Lisaks sellele, et “Jumal on armastus”, võib inimene ju uskuda mida iganes, näiteks ka seda, et “rohelised mehikesed Marsilt mürgitavad iga päev minu toitu”. Kõrvalseisjal on seega üsna raske teha vahet, kas inimene on usklik, kergeusklik või lihtsalt jabur.

Veelgi selgemini tuleb see teema esile Karl Popperi esitatud falsifikatsiooniprintsiibi kohaselt. See kriteerium töötab analoogselt verifikatsiooniprintsiibile, ainult et nüüd püüti selle kaudu määratleda piiri, mis eristab potentsiaalselt tähendust omavaid lauseid kõigest muust. Popper leidis, et kui lause tahab esitada tõe, siis iseloomustab seda selle põhimõtteline ümberlükatavus. Lause “Kass on laual” on falsifitseeritav: meil on võimalik kujutleda

26. neu bearbeitete Auflage. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1990. Ehkki mõned artiklis käsitletavat piiblitõlke on tehtud teistest kreekakeelse teksti väljaannetest, pole neis siinkohal algtekstis sisulisi erinevusi.

⁷ P1997 = *Piibel. Vana ja Uus Testament*. Eesti Piibliselts, Tallinn 1997.

olukorda, mil kassi laual ei ole. Ja selles plaanis erineb see lausest “kass on armas”, sest on kujutletav ka olukord, mil hoolimata teiste pereliikmete kinnitusest, et kõnealune kass on lihtsalt üks suur rääbakas karvu ajav ja agressiivne volask, kes on kõike muud kui armas, jääb üks pereliige ikkagi väitma vastupidist. Ilu on teadupärast vaataja silmades ja taas on tegu lihtsalt emotsionaalse hinnanguga.⁸

Ilmekas on siin Anthony Flew’ kuuluis arutlus teemal: kas on võimalik leida mingit juhtumit, olgu see või lihtsalt hüpoteesi tasandil, mis lükkaks otsustavalt ümber väite “Jumal on armastus”? Flew esitas tähendamissõna kahest rännumehest, kes jõuavad metsalagendikule ja hakkavad vaidlema, kas seda lagendikku äkki ei hoolda aednik. Üks rännumees leiab, et lagendik on nii korrapärane, et siin käib kindlasti aednik, teine on aga skeptiline. Nad otsustavad jääda ootama – äkki ilmub aednik välja. Kui aednikku ei tule, ütleb usklik, et kindlasti on see aednik nähtamatu. Nad panevad lagendiku ümber pinget all oleva elektritaru, millesse aednik peab puutuma, kui ta juhtub tulema. Nad patrullivad verekoortega. Aednikku ei ilmu, karjeid ei kostu. Usklik ütleb seepeale, et nähtamatu aednik on selline, kes oskab märkamatult liikuda läbi elektrifitseeritud tara, ta ei löhna ega tee häält. Niisiis ükskõik millise empiirilise testi skeptik ka läbi viiks, usklik leiab alati täiendavaid tingimusi, mis aitavad tal põhjendada, miks konkreetne test ei õnnestunud. Aedniku olemasolu ei ole falsifitseeritav. Lõpuks ütleb skeptik, et säärane aednik ei erine millegipoolest üldse mitte olemas olevast aednikust.⁹

Meie ellu tõlgituna ütleb see tähendamissõna, et pole olemas mitte ühtegi sündmust, mis sunniks usklikke loobumast väitest

⁸ Keeleanalüütilise filosoofia suhetest religiooniga on palju kirjutatud. Hea kompaktsed lühiväljaanded leiab teosest Macquarrie, John. *Twentieth-Century Religious Thought*. SCM Press Ltd., London, 1988, 301-317.

⁹ Flew, Anthony. *Theology and Falsification*. – *Classical and Contemporary Readings in the Philosophy of Religion*. Ed. John Hick. Prentice-Hall, Inc., Engelwood Cliffs, N.J., 1970, 464-466.

“Jumal on armastus”. Siin ei loe isegi kohutavad kannatused ja hüljatus, nagu usklike põlvkonnad tunnistavad Iiobi raamatust alates kuni XX sajandi koonduslaagri-kogemusteni välja. Kas siit ei järeldu siis, et säärane väide on falsifitseerimatu ja seega ka tähendusetu? Ja jälle teisipidi: kui see väide oleks falsifitseeritav, siis tuleks märtrite usukindlust pidada argumendiks nende usu tähendusrikkuse vastu!¹⁰ Niisiis on siin tegu põhimõttelise vastuoluga usu ja *tõe* vahel.

Muidugi taipab tähelepanelik lugeja, et ülaltoodud paradoks lähtub sellest, kuidas määratleda *tõde*. Verifikatsioon ja falsifikatsioon ei pruugi olla *tõe* määratlemise ainsad kriteeriumid. Ent igal juhul on selge, et teoloogi arsenalil need mõisted eriti hästi ei sobi.¹¹

AQUINO THOMAS: USK KUI TEADMISE VASTAND

Niisiis on usk selles plaanis miski, mis tõestab ennast ainult usule endale. Selle teema võtab vahest ehk kõige kompaktsemalt kokku Aquino Thomas, kui ta oma *Summa Theologica*'s sõnab nõnda: “Usu valdkonnaks on see jumalik reaalsus, mis on nägemise eest

¹⁰ Nõnda McClendon, James Wm. Jr., Smith, James M. *Convictions: Defusing Religious Relativism*. Trinity Press International, Valley Forge, Pennsylvania, 1994, 138.

¹¹ Mis ei tähenda, et neid teoloogias siiski rakendatud ei oleks. Näiteks postuleeris Walter Thomas Conner, et jumalatunnetuse ehedaim viis on usuline päästmiselamus. Seda, et selle elamuse kaudu Jumalat tõesti tunnetatakse, kõrvaltvaataja kontrollida ei saa, sest elamus ise ongi jumalatunnetuse tingimus. Kuid siit edasi on elamus ise “verifitseeritav”, sest see on põhimõtteliselt korratav. Inimene võib saada selle elamuse, kui ta ise omakorda vastavad elamuse saamise objektiivsed tingimused täidab – kui ta meelt parandab ja usub. Ja siin kinnitab väline vaatlus, et meeltparandanud saavad päästeelamuse osaliseks (Conner, Walter Thomas. *Kristlik dogmaatika*. Tõlge inglise keelest. Käsikirjaline õpik EEKBL Kõrgema Usuteadusliku Seminari raamatukogus. I osa, II ptk, lõige 1). Kuid see argument on ringlev – usutõe “objektiivne” tingimus on usk ise! See, et elektritaradest hoolimata nähtamatusse aednikusse uskujaid juurde võib tulla, kui nad vaid temasse uskuda võtavad, ei kinnita ju skeptikule aedniku olemasolu. Kui skeptik usub, ei ole ta enam skeptik.

peidetud ... Järelikult pole seal, kus jumalik reaalsus nägemise eest peidetud ei ole, usul mingit mõtet.”¹² Ehk teisisõnu on usk defineeritud just demonstreeritava, verifitseeritava ja falsifitseeritava teadmise vastandina.

Sedasama mõtet esitab ka Hb 11:1 tõlge UT1989: “Usk aga on kõige loodetava olemus, alles nähtamatute asjade olemasolu tõestus.”¹³ Kreeka sõna *ὑπόστασις* omab mitut tähendust ja siin on see tõlgitud kui *olemus*. Ümberöeldult sõnatakse siin niisiis, et lootmise olemuseks ongi loota seda, millest ei saa kindel olla, et see tuleb. Siin on niisiis usk, mitte teadmine. Ning täienduseks lisatakse seejuures lause teises pooles, et see usk tõestab iseennast. Nagu näeme, on selles tõlkes ülaltoodud P1997 tõlkega võrreldes üks tähenduseväli juures. Seniöeldut kokku võttes: usk viitab ainult usu poolt nähtavale ja kirjeldab olemasolevana seda, mis kõrvalseisja pilgu eest jääb varjatuks ning tema tõestusmeetodite poolt tabamatuks. Usu keel võib seejuures olla vägagi süsteemne, loogiline ning detailne, nagu näeme näiteks kristlikust dogmadeloost, kuid selles kirjeldatu toetub alati tõestamatule – hoolimata mitmesugustest nutikatest jumalatõestustest. (Aquino Thomase enese tuntud jumalatõestused ei kuulu seega mitte usu, vaid teadmise valdkonda.) Hb 11:3 kinnitab eeltoodud 11,1 definitsiooni avades sedasama: “Usus me mõistame, et maailmad on valmistatud Jumala sõna läbi, nii et nägematust on sündinud nähtav.” (P1997).

USK KUI AKTIIVNE HOIAK

Aga usk on ka *fides qua creditur* ehk “usk, millega usutakse” ja nii võib kreeka sõna *ὑπόστασις* tõlkida ka kui *usaldust*. P1968 esitab variandi: “Aga usk on kindel usaldus selle vastu, mida oodatakse,

¹² *Summa* 3a.7.3 vahendatud teosest Wallis, Ian G. *The Faith of Jesus Christ in early Christian Traditions*. Cambridge University Press, Cambridge 1995, 1-2.

¹³ UT1989 = *Uus Testament ja Psalmid ehk Vana Testamendi Laulud*. EELK Konsistoorium, Tallinn, 1989.

ja veendumus selles, mida ei nähta.”¹⁴ Teine meie teemaga seotud küsimus on: kuidas tõlkida sõnaühendit *πραγμάτων έλεγχος*? Sõna *πραγμάτων* on esitatud mitmuse genitiivis ning tähendab siinkohal *asju* (lause kontekstis täpsemalt *nähtamatuid asju*), sõna *έλεγχος* tähendus ripub aga ära sellest, kas selle grammatiliseks vormiks on *genitivus subjectivus* või *genitivus objectivus*. *έλεγχος* ise on siinkohal UT-s ainukordselt esinev sõna. Teistes tekstides on tema tähendus ‘tõestus/tõendamine’ aga ka ‘veendumus’. *Genitivus subjectivuse* puhul on nähtamatud asjad need, mis ennast ise tõendavad. Usk on seega seisund, mille puhul nähtamatu on ennast usule *nähtavaks* teinud või protsess, mille käigus nähtamatu end *nähtavaks* teeb. Sel puhul on meil siin tegu juba tuttava usuga *fides quae creditur* ehk “usuga, mida usutakse”. Usk tekib kui üht erilist liiki teadmine. Aga võib ka teisiti. Kui sõna *πραγμάτων* oleks *genitivus objectivus*, siis oleksid nähtamatud asjad objektiks, mida juba eelolev usk näha aitab, ja see eelolev usk on üsna hästi tõlgitav sõnaga ‘veendumus’. Ning sellisel puhul on meil Hb 11:1 kaheosalise lause mõlemas pooles tegu usuga *fides qua creditur* ehk “usuga, millega usutakse.” Et Hb autor peab oma definitsioonis esmajoones silmas usku kui usaldust ja veendumust, näeme sellest, et Hb 11. peatükk toob alates 4. salmist massiivselt hulga näiteid usust, millega erinevad Piibli kangelased oma saatusele vastu on läinud.¹⁵

JOHN LANGSHAW AUSTINI KÕNEAKTIDE TEOORIA: USK KUI TEGU

Usaldamine on aktiivne tegevus, usalduse keel on tegude toimepaneku ja mõtestamise keel. Neis seostes võib teoloog abi leida

¹⁴ P1968 = *Piibel. Vana ja Uus Testament. The Bible in Estonian 1968*, Soome Piibliselts 1991.

¹⁵ Vt ka Büchsel, Friedrich. *έλεγχος, έλεγχις, έλεγχμος* – *Theological Dictionary of the New Testament*. Vol. II. Ed G. Kittel, transl. Geoffrey W. Bromiley. Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1993, 467.

John Langshaw Austini kõneaktide teooriast ja seal kirjeldatud kõnetegude teemast.¹⁶ Võtkem lause: “Ma armastan sind.” Positiivistide kohaselt on see lihtsalt emotsioonide väljendus ja tõe seisukohalt tähendusetu. Kuid selle lause eripära on, et see pole mõeldud mitte niivõrd millegi ütlemiseks kui aktiivselt millegi tegemiseks. Noormees ütleb neiuile: “Ma armastan sind”. Selle tagajärjeks on uuenenud suhe kahe inimese vahel. Neiu hakkab noormeest vaatama uue pilguga, ta kas suhtleb temaga senisest intensiivsemalt või leiab, et nii intensiivne suhe pole tema jaoks ja hakkab noormeest vältima. Tagajärjeks on nii või teisiti asjade muutunud seis. Selle lause kohta ei saa ütelda, kas see oli tõene või väär, pigem saab tõdeda, et see lause kas õnnestus või ei õnnestunud. Kui noormees ja neiu hakkavad selle lause järel teineteisega tihedamalt suhtlema, siis lause õnnestus, kui neiu hakkab noormeest vältima, siis ei õnnestunud. Kuidas on nüüd lausega “Jumal on armastus?” Positivismist lähtudes polnud see lause ei verifitseeritav ega falsifitseeritav. Aga see on kõneakt: ka kõige hullemates mõeldavates oludes kinnitavad usklikud ennast ja ümberseisjaid, et nende kannatused ei ole ületamatud. Just kõneaktina omandab see lause oma tõelise tähendusrikkuse, selle tagajärjel suudavad inimesed raskustes püsima jääda.

Austini mõju on teoloogias olnud küllalt suur, tema esitatu on teoloogidele olnud üheks võimalikuks väljapääsuks positivismi ummikteest.¹⁷ Meie teema jaoks on aga tähelepanuväärne see, et

¹⁶ Austin, John L. *How to Do Things with Words*. The William James Lectures for 1955. Ed J.O. Urmson. Oxford, Clarendon Press 1962.

¹⁷ Eri teoloogid on tema ideid arendanud aga erinevates suundades. George Lindbeck (*The Nature of Doctrine...*) leiab näiteks, et küsimus usukeele viitavast funktsioonist tuleb hoopiski kõrvale jätta. Kuna meil puuduvad võimalused usutu tõendamiseks ontoloogilises plaanis, siis pole seda tarvis tehagi. Oluline on vaid, et religioon tervikuna osutab endast väljapoole: „Vahetult elatavat religiooni võib kujutleda kui ainulist hiiglaslikku propositsiooni.“ (51) Ja nõnda jääb tähtsaks ainult see, et religiooni väitelauseid suunaksid ja soodustaksid elatavat usuelu ennast. Kas Jumal on ka tegelikult armastus või ei ole Jumalat üldse olemas, pole selles plaanis oluline. Tähtis on ainult, et lause „Jumal on armastus“ on kinnitav usklike endi eludes. McClendon ja Smith (*Convictions...*) lähevad aga teist teed. Nemadki postuleerivad,

Austini kohaselt tuleb keelemõtlemisse sisse tuua üks uus oluline element – nimelt et keelt tuleb vaadata lähtuvalt kõnelejast ja kõnesituatsioonist. Usku, „mida usutakse”, tuleks mõista lähtuvalt usust, „millega usutakse”. Õigupoolest lähtub samadest eeldustest ju ka Hb autor, kui ta kõneleb usust just paljude pärimuskangelaste näidete kaudu.

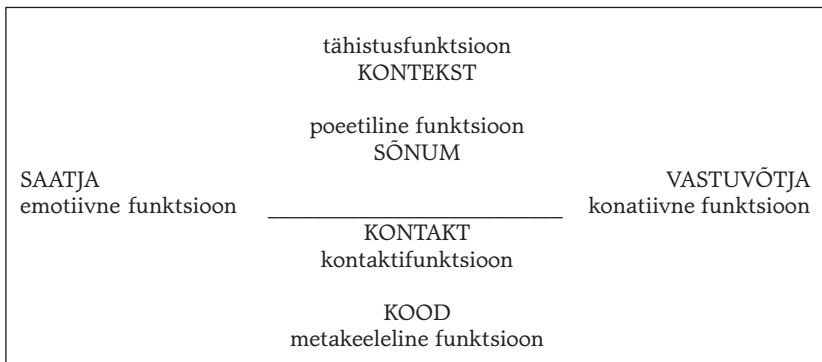
ROMAN JAKOBSON: KEEL JUURDUB KOMMUNIKATSIOONIS

Kõneleja ja kõnesituatsiooni arvessevõtmine viib meid järgmise sammuni: keel ei ole „asi iseeneses“, vaid see juurdub suhtluses, kommunikatsioonis. Neis seostes analüüsibki Roman Jakobson keelt just kommunikatsiooniprotsessi kaudu, modelleerides selle põhikomponendid ja funktsioonid, mida iga komponent suhtlusprotsessis täidab.¹⁸ Et kommunikatsioon oleks võimalik, on Jakobsoni kohaselt tarvis kuue erineva faktori olemasolu. *Saatja* saadab *sõnumi vastuvõtjale*. Sõnum peab aga viitama millelegi muule kui iseendale – seda nimetab ta *kontekstiks*. Siit edasi lisab ta kaks uut faktorit. *Kontakt* tähendab sõnumi edastamise füüsilist kanalit ning saatja ja vastuvõtja vahelist psühholoogilist sidet. *Kood* on aga saatja ja vastuvõtja poolt jagatud tähendustesüsteem, mille kohaselt sõnum on struktureeritud. Ta kinnitab nüüd, et igaüks neist erinevatest faktoritest määratleb keele erineva funktsiooni ja et kõik need funktsioonid on keeles alati olemas. Jakobson visan-

et usukeele kirjeldatud veendumused on „tõendatavad“ just usuelu praktikas. Kuid erinevalt Lindbeckist leiavad nad, et usukeele viitavat funktsiooni pole elupraktikast võimalik lahutada. Pigem on nii, et pole olemas ühtegi keelesüsteemi, mis ühel või teisel tasandil ei kompaks tundmatut. Ja see „tundmatuga suhtestumine“ on alati protsess, milles arusaamad usutavast suunavad uskumise aktiivset tegevust. Viimane aga eeldab, et usutavat peetakse tähtsaks.

¹⁸ Jakobson, Roman, *Closing Statement: Linguistics and Poetics – Style in Language*. Ed. Thomas A. Sebeok. The M.I.T. Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, 1960, 350-377.

dab seejuures kaks teineteisega sarnast skeemi – esimene kirjeldab kommunikatsiooniprotsessi põhifaktoreid, teine nende faktorite funktsioone. Mugavuse huvides olen need siinkohal üheks liitnud:

Skeem 1: Jakobsoni kommunikatsioonimudel

Emotiivne funktsioon puudutab saatja ja sõnumi suhet, seda võib nimetada ka ekspressiivseks suhteks. See väljendab saatja emotsioone, hoiakuid, kõiki neid elemente, mis teevad sõnumi unikaalselt isiklikuks. Sõltuvalt situatsioonist võib see funktsioon olla kas esiplaanil (näiteks luules) või allasurutud (näiteks matemaatikaalases teadusartiklis). Skaala teises otsas on *konatiivne* ehk *regulaatorne* funktsioon. See puudutab sõnumi mõju vastuvõtjale. Sellistes sõnumites nagu otsesed käsud ja veenmine on see funktsioon esiplaanil, teistes kommunikatsiooniaktides on selle osakaal väiksem. *Tähistusfunktsioon* (ehk *viitav* funktsioon) on sõnumi *tegelikkuseorientatsioon*, mis on kõige olulisem just objektiivsust taotlevas fakte edastavas kommunikatsioonis. Just siin tõusevad esile tõe ja vale kategooriad, samuti arusaadavuse küsimused. *Kontaktifunktsioon* (ehk ka *faatiline* funktsioon) seostub sõnumi edastamise kanaliga ja selle olemuseks on kontakti alalhoidmine. Siinkohal tuleb mängu keele liiasuse küsimus. Suhtluses kasutame sageli mitmesuguseid täiendavaid sõnu, nagu „eks ju?“, „noh“, „ee...“,

mis on info edastamise seisukohalt ebaolulised, aga suhtluses kontakti loomise ja hoidmise vajalikud elemendid. *Metakeeleline* funktsioon puudutab suhtluses kasutatava koodi äratundmist. Seda viimast õpime ju lapsepõlvest peale, kui oleme kimbatuses, mida need täiskasvanute kasutatud sõnad siis õieti tähendavad. Peebule öeldi, et kui ta tooreid tikreid sööb, siis saab ta triibulised püksid – ja Peep asus muidugi agaralt tikripõosa kallale.¹⁹ *Poetilise* funktsiooni puhul on tegu sõnumi suhtega iseendasse. Esteetilisest kommunikatsioonist on see funktsioon kindlasti keskne. Kuid Jakobson soovib näidata, et poetika uurimist ei saa piiritleda ainult luulega ja kinnitab, et see funktsioon on olemas ka näiteks tavalises vestluses. Ma ütleme pigem „Kükametsa küla tädi Maali“ kui „keskmine vanemapoolne Eesti maapiirkondade elanik“. Põhjus on selles, et esimene väljend on rütmiliselt ja kõlaliselt meeldivam kui teine. Keelemõnu ei kao meie kõnest kunagi päriselt ära. Jakobsoni artikkel ise keskendubki siit edasi poetikale.

SUHTLUSKOODID: SAMA LAUSE VÕIB TÄHENDADA ERINEVAID ASJU

Asugem nüüd koos Jakobsoni mudeliga usu keele juurde. Kõigepealt on ilmne, et sõltuvalt funktsioonierinevustest võib üks ja seesama lause kanda mitmesuguseid tähendusi. Olgu meie kõnesituatsiooni olukord, kus vastuvõtjat on tabanud mingi õnnetus ja saatja kõnetab teda just seda õnnetust kommenteerides: ”Jumal on armastus.” Kui koodiks on ironia või isegi sarkasm, siis ütleb ju saatja, et vastupidiselt eeldatule näitab konkreetse õnnetuse tegelikkus, et Jumal *ei ole* armastus. Lause võib samas väljendada aga ka kaastundlikku pettumust (emotsioon ”Säh sulle!”). Ja jälle võib see olla hingehoidlikuks julgustuseks, millega saatja kutsub vastu-

¹⁹ Raud, Eno, *Peep ja sõnad*. Eesti Raamat, Tallinn, 1970.

võtjat üles pead mitte norgu laskma. Kõigi nende näidete puhul tuleb seejuures tähele panna, et lause kontekst (*tähistusfunktsioon*) on allutatud koodile (*metakeeleline funktsioon*). Sõna 'Jumal' on siin spetsiifilises tähenduses, see sõna tähistab kedagi (või midagi), kellest (millest) sõltub eeldatavasti vähemalt ühe kommunikatsioonis osaleva subjekti praktiline elukondlik käekäik. Lause tähendus oleks jälle teistsugune, kui see sõna oleks oma tähistusfunktsioonilt "miski, mida vanad naised usuvad, mis aga on enesepettus ja ebaoluline" – ehk siinkohal siis 'jumal' väiketähega kirjutatult. Näiteks võib koodiks olla vaidlus (vastuvõtja usub 'Jumalasse', saatja ei usu) – sel puhul tähendaks lause "Jumal on armastus" hoopiski, et 'Jumalat' ei ole olemas, on ainult 'jumal'. Olukorras, kus kumbki osapool ei usu, võib koodiks olla vaidlus avaramas plaanis: "Nemad seal usuvad, aga meie ju näeme, et see pole tõsi." Samas suunas mõeldes võib tuua veel ühe näite. On võimalik, et kumbki ei usu ja suhtluskoodiks on nukker viitamine üldtuntud kultuuristereotüüpidele, ilma et neid vaidlustataks: "Kui see oleks vaid tõsi, et 'jumal' on armastus!" Ent isegi sel puhul sõltub öeldu tähendus sellest, et suhtluses osalejad teavad – kusagil on olnud inimesi, kes on uskunud 'Jumalat'.

USUTUNNISTUSE FUNKTSIOONIDEST

Usk kui spetsiifilise eluvaate aktiivne kinnitamine
Need näited toovad meid aga nüüd tagasi tõdemuseni, et ehkki usku, „mida usutakse”, tuleks mõista lähtuvalt usust, “millega usutakse”, ei ole üht võimalik lahutada teisest. Vaadeldgem veel üht näidet. Maril ja Jüril on olnud suhteliselt närviline ja raske tööna dal ning pühapäeva hommikul on nad jõudnud kirikusse. Koos kogudusega laulavad nad jumalateenistusel laulu “Mina usun” ja retsiteerivad hiljem Apostlikku usutunnistust:

Laul „Mina usun“

Mina usun maailma Loojat,
 Igavest Isa, armastavat,
 ja Poega, rahutoojat,
 ja Püha Vaimu, lohutajat.
 Mina usun, et tõde võidab,
 et ülekohtust on ülemvõim,
 mina usun, et rahu koidab
 ja lootusrikas on minu vaim.
 Mina usun häduse sisse,
 millest kord kuivab kurjuse juur,
 ja jällealgamise,
 olgu siis häving kuitahes suur.²⁰

Apostlik usutunnistus

Mina usun Jumalasse, kõigeväelisse Isasse,
 taeva ja maa Loojasse. Ja Jeesusesse
 Kristusesse, Tema ainsasse Pojasse, meie
 Issandasse, kes on saanud Pühast Vaimust,
 ilmale tulnud neitsi Maarjast, kannatanud
 Pontius Pilaatuse all, risti löödud, surnud
 ja maha maetud, alla läinud surmavalda,
 kolmandal päeval üles tõusnud surnuist,
 üles läinud taeva, istub Jumala, oma
 kõigeväelise Isa paremal käel, sealst Tema
 tuleb kohut mõistma elavate ja surnute üle.
 Mina usun Pühasse vaimusse, üht püha
 kristlikku Kirikut, pühade osadust, pattude
 andeksandmist, ihu ülestõusmist ja igavest
 elu. Aamen.²¹

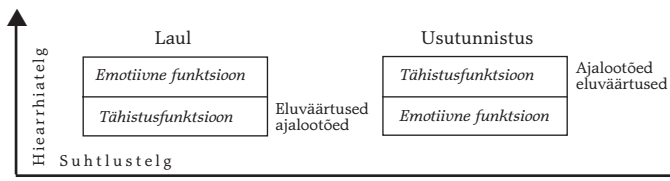
Alustagem siinkohal nende tekstide *poetilisest funktsioonist*. Lingvistiliselt, rõhutab Jakobson, on siin tegu küsimusega, kuidas igal konkreetsel juhul toimub sõnumi sõnade valik ja paigutamine lausesse. Sõnavalik teostub võimalike sünonüümide vahel, lausesse paigutus seostub süntaksi reeglitega (või nende eiramisega). Poesiale iseloomulikuks tunnuseks on, et poeesias projekteerib poeetiline funktsioon võrdsuse printsiibi sõnavaliku teljelt sõnade kombinatsiooniteljele. Sõnad valitakse ja järjestatakse nõnda, et ühe sõna silp oleks vastavuses teise sõna silbiga, sõnarõhk sõnarõhuga jne. Oluline on teksti rütmilisusega seonduv. Mõlemad tekstid on siinkohal rütmilised, nad erinevad tavapärasest suulisest kõnест ja kirjalikust proosast. Aga laulu sõnavaliku ja järjestuse rütmiline kordustele suunatud organiseeritus on siiski suurem kui usutunnistuses. Laulu tekst on ühelt poolt küll temaatiliselt sarnane sellest ajalooliselt vanema usutunnistuse tekstiga: kõigepealt on meil juttu kolmainsusest; siis on vihjatud Jeesuse kannatusele ja ülestõusmisele ja sellega koos ka usutunnistuse eskatoloogilistele

²⁰ Kaskinen, Anna-Mari (sõnade autor). *Mina usun – Vaimulikud laulud*. Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liit, Tallinn. Laul 441.

²¹ *Apostlik usutunnistus – Vaimulikud laulud...*, L47.

elementidele. Kuid teiselt poolt: kui usutunnistuse tekst moodustab sidusa narratiivi, siis laul esitab kõigepealt rea Jumala sünonüüme, mis on täiendatud emotsionaalselt laetud epiteetidega ning jätkab seejärel vastandustele toetuvate väärtuskinnitustega. Oluline osa on siin muuhulgas veel riimil, assonantsil, alliteratsioonil, samuti ka paralleelismil ja rõhutatud kordusel.²² Jakobson rõhutab, et sõnumi poeetiline struktuur sõltub sellest, millises hierarhilises järjestuses kommunikatsiooniprotsessi erinevad funktsioonid üksteise suhtes parajasti on. Ja siin ongi erinevus: usutunnistuse struktuur on määratletud tähistusfunktsiooni domineerimisest emotiivse funktsiooni üle, laulu puhul on lood vastupidi.

Tähistusfunktsioon: vahetu informatsiooni hulk on laulus muidugi väiksem kui usutunnistuses. Laul viitab teatud üldistele eluväärtustele, selle poeetika on suunatud nende väärtuste emotsionaalsele jaatamisele. Usutunnistus loetleb aga rea tõdesid (osa neist ajalootõed ja teine osa otseselt usutõed), milles on summeeritud kirikliku dogmaatika põhipunktid. Usutunnistuse orienteeritus abstraktsele mõtlemisele on niisiis lauluga võrreldes oluliselt suurem. Seniõeldu võib esitada ka skeemina:

Skeem 2: Laulu ja usutunnistuse poeetika

²² Mõningaid elemente laulu poeetikast: (a) temaatilised vihjed Jeesuse kannatusele ja ülestõusmisele – ... ja jällealgamise, olgu siis häving kuitahes suur; usutunnistuse eskatoloogiliste elementidele – vrd sealt Tema tuleb kohut mõistma elavate ja surmute üle; ... pattude andeksandmist, ihu ülestõusmist ja igavest elu ning ...häduse sisse, millest kord kuivab kurjuse juur / ja jällealgamise, olgu siis häving kuitahes suur. (b) Luulemallid: Jumala kirjanduslikud sünonüümid – *Isa, Poeg ja Püha Vaim*; epiteedid

Kuid siin on siiski üks *aga* – nimelt kui me mõtleme nii laulu laulmise kui usutunnistuse ütlemise tavapärasele praktikale, siis tuleb küsida, et kas see ikka on päris üheselt nõnda? Eelõeldu oleks otseselt tõsi siis, kui Mari ja Jüri satuksid kirikusse elus esimest korda. Kuid jumalateenistuse tavaolukorras on teistsugune. Teenistusel osalevad enamasti inimesed, kes on seal juba palju kordi käinud. Seda laulu on Mari ja Jüri laulnud korduvalt ja usutunnistus on neil peas – mis tähendab, et oma tähistusfunktsioonilt viitavad mõlemad tekstid endast väljapoole veel teiselgi viisil kui teksti sõnadest otseselt järeldub – nii laulu lauldes kui usutunnistust üteldes kinnitavad Mari ja Jüri spetsiifilist arusaama sellest, missugune on elu, milles nad elavad. See on elu, milles nii minevik, olevik kui tulevik on vastupidi välisele näivusele viimselt Jumala kätes. See on elu, milles Jeesus on kannatanud küll ülekohtu, kuid istub nüüd Jumala paremal käel. See on elu, milles hoolimata laialt levinud omakasuihalusest, isekusest ja ebaõiglusest on Jumala väärtustel viimane sõna. See on elu, milles vaatamata kõigele tasub ikkagi uskuda tõe, rahu ja häduse sisse. See on elu, mis ei ole veel lõplik, selles on jällealgamise võimalus ja igaviku lootus. Ehk teisisõnu: nii laul kui usutunnistus leiavad oma mõtestatuse mitte ainult selle tasandil, mida kuulutavad nende sõnad, vaid palju olulisemalt nende assotsiatsioonide tasandil, mida nad äratavad. Laul on seejuures suunatud emotsioonidele suuremal määral kui usutunnistus, kuid oleks väär arvata, et usutunnistuse ütlemine jumalateenistusel ei võiks olla tunnetest laetud. Ja kindlasti ei ole ka laulu emotsionaalsus võimalik lahus selle tähistusfunktsioonist.

Siinõeldu toob meid kirikulaulu ja usutunnistuse *metakeelilise funktsiooni* juurde. Suhtluskoodi äratundmine tähendab siinkohal rohkemat kui *laulu* ja *usutunnistuse* žanrite äratundmist ja sellega

– *armastav, rahutooja, lohutaja*; vastandustele toetuvad väärtuskinnitused – *ülekohtust on ülemvõim/ .. häduse sisse, millest kord kuivab kurjuse juur/ ... jällealgamise, olgu siis häving kuitahes suur*; assonants – *Igavest Isa* usutunnistuse kõigeväelisse *Isasse* asemel; alliteratsioon – *kord kuivab kurjuse juur*; parallelism – *tõde võidab – rahu koidab*; rõhutatud kordus – *mina usun*.

arvestamist. Koode on siin rohkem. Laul ja usutunnistus on vaid kaks detaili suuremal pildil. Mis see üldse on, mis jumalateenistuse ajal toimub? See ei ole lihtsalt rida ühistegevusi: laulmine ja palvetamine ja jutluse kuulamine ja annetamine jne. Kõik need tegevuselemendid on allutatud ühele teemale, mida ei saa väljendada muidu kui vaid usukeele enese sõnadega: kogudus tuleb kokku Jumala ette.

Usk kui kohtumine

Kui Mari ja Jüri laulavad ja usutunnistust loevad, siis ei tee nad seda ainult sellepärast, et see annaks neile tuge siin ebaõnnestumisi täis elus kõigest hoolimata ikka optimistlikus jääda. See on muidugi ka tähtis, kuid sellest jääb väheks. Teoloog Karl Barth ütleb usutunnistuse fraasi „mina usun“ kommenteerides väga tabavalt:

See, mis mind huvitab, ei ole mitte mina ja minu usk, vaid Tema, kellesse ma usun. Ja siis avastan ma, et Temast mõtlemise ja Temale vaatamise kaudu on ka mu enese huvid kõige paremal viisil kohatud. Mina usun, *credo in*, tähendab, et ma ei ole üksi. Meie hiilguses ja meie viletsuses ei ole me inimesed üksi. Jumal tuleb meid kohtama ja Ta tuleb meile appi kui meie Issand ja Isand. Me elame ja tegutseme ja kannatame, nii headel kui halbadel päevadel, meie väärustumistes ja meie õiguses, selles Jumalaga vastakuti olemises.²³

Peamine on niisiis Jumala ees olemine. See aga tähendab seda, et uskumisse tuleb kindlasti juurde arvata personaalse kohtumise element. Kes on siin õieti vastuvõtja? Mari ja Jüri ütlevad: „Mina usun.“ Kindlasti ütlevad nad seda ka iseendale, kuid et öeldu on üheskoos kinnitatu, siis lausuvad nad seda ka teineteisele ja kogudusele. Ja ehkki jumalateenistus leiab tavaliselt aset suletud kirikuruumis, on see ometi öeldud (juba ainuüksi avalikult kirikusse tulemise fakti kaudu) ka laiemalt kogu ühiskonnale, kõigile inimes-

²³ Barth, Karl. *Dogmatics in Outline*. SCM Press, London 1960, 16.

tele ümberringi, kellega Mari ja Jüri tuttavad on või kes neid taipavad tähele panna (nõukogude aja kooliõpetajad, kes jõulupühade eel kirikuuste juures õpilasi püüdsid, on selle viimase tõdemuse kujukas meeldetuletus). Ja viimselt kinnitavad nad oma usku Jumalale, kellega nad kohtuma on tulnud. Kuna vastuvõtja ei ole siin nii üheselt määratletav, siis on selge, et laulmise ja usu tunnistamise mõju – nende *konatiivne funktsioon* – on samuti eri puhkudel erinev, varieerudes inimeste tasandil inimeseti ja situatsiooniti. Milline võiks olla aga nende mõju Jumalale?

Me näeme siin veelkord, miks ei tohi usku „millega usutakse” lahutada usust “mida usutakse” – veene, et usklik kohtub jumalateenistusel Jumalaga, on usu akt, mis juurdub uskliku maailma-vaates. Vastus küsimusele usu tunnistamise mõjust Jumalale saab olla samuti antud ainult usu keeles ja lähtuvalt sellest, mida siis usk sellest usub. Teoloogid on siin läbi aegade selles küsimuses üsna üksmeelel olnud ja see on ka asi, mida kirikuis õpetatakse: nimelt et just usk ongi Jumalaga suhtestumise õige ja kohane viis. Selle väite tagamaid ja järelmaid selgitades saame siinkohal ühtlasi ka ülalkäsitletud verifikatsiooni ja falsifikatsiooni problemaatikale joone alla tõmmata.

Usk kui tarkus

Asi saab alguse Jumalast – nimelt kinnitab usuveene, et Jumal on Looja. Ja kuna ta on Looja, kõigeväeline ja kõikjalviibiv, siis ei jää miski temast väljapoole.²⁴ Kuna Jumal on Absoluut, siis ei ole inimestel põhimõtteliselt mingitki võimalust Jumala kohta n-ö erapooletut otsust langetada, sest seda tehes seaksid nad ennast Jumalast väljapoole ja temast kõrgemale – ehk teisisõnu Jumala kohale. Nõnda on see *erapooletu* otsustuse (näiteks verifikatsiooni) nõue usu perspektiivist käsitletuna lihtsalt Jumala-vastasuse väljendus.²⁵ Aga kuidas siis ikkagi teha vahet, milline usk on õigustatud

²⁴ Vt näit Ap 17:26-28.

²⁵ Nii McClendon, James Wm. Jr. *Systematic Theology. Doctrine*. Abingdon Press, Nashville 1994, 173.

ja milline mitte? Mille poolest erineb usk Jumala armastusse usust marsimehikeste pahatahtlikkusse? Kuna usk on teadmise, täpsemini nähtavat maailma hõlmava demonstreeritava ja kinnitatava teadmise põhimõtteline vastand, siis *erapooletu* kõrvaltvaataja jaoks jääb vahetegemine tõesti võimatuks. Aga see siiski ei tähenda, et vahet nende kahe vahel ei oleks olemas ja et vahetegemine oleks võimatu alati ja igal juhul.

Taas on siin meile abiks Karl Barth, kes on osutanud, et meie loodusteadustele orienteeritud maailmas on neis seostes probleemiks mitte *usk*, vaid *teadmine*, mis on usuküsimustega tegelemise jaoks liiga kitsalt defineeritud:

Teadmise, *scientia*, mõiste on kristliku teadmise kirjeldamiseks ebapiisav. Et mõista teoloogia teadmist selle terviklikkuses, tuleb meil pigem tagasi minna selle juurde, mida Vana Testament kutsub tarkuseks, mis kreeklastele oli *sofia* ja ladinlastele *sapientia*. *Sapientia* erineb kitsamast mõistest *scientia*, tarkus eristub teadmisest, sest see mitte ainult et ei sisalda eneses teadmist, vaid see mõiste räägib ka teadmisest, mis on praktiline teadmine, hõlmates inimese kogu eksistentsi. Tarkus on teadmine, mille kaudu me võime tegelikult ja praktiliselt elada; see on empiirika ja see on teooria, mille vägi seisneb selle otseses praktilisuses, olles teadmine, mis domineerib meie elus, olles tegelikult valgus meie teerajal.²⁶

Usu tarkus seisneb niisiis oskuses elada oma elu teatud kindlal viisil. See on viis, mis on küll informeeritud usudogmadest, kuid ei piirdu ainult nendega – pigem on siin tegu praktilise elujaatusega, mille aluseks on tõdemus, et Jumal, kellesse usutakse, on Looja ja et usu poolt postuleeritud eluväärtused on seega kooskõlas elu enese ja kogu looduga. Usu tunnistamine jumalateenistusel on inimese vastus Jumala poolt juba tehtule, usutunnistuse aktis tuletab inimene seda tehtut endale meelde ja sellega vastab ta Jumalale: „Jah, ma elan Sinu armust ja lootan Sinu töotustele.“

²⁶ Barth, Karl. *Dogmatics in Outline...*, 25.

Usk kui kohatud-olek ja suhtlus

Sisuliselt tähendab see, et kui Mari ja Jüri oma usku tunnistavad, siis tuleb seda usu plaanis mõista osana jätkuvast, juba varem alanud kommunikatsioonist. Nad ei ole lihtsalt kommunikatsiooni-protsessi saatjad ja Jumal vastuvõtja. Mari ja Jüri on kõigepealt ise vastuvõtjad ja nende usutunnistus on siinkohal vastus Jumala varasemale kõnetusele. Kristlus on kunagi minevikus alguse saanud grupi inimeste tõdemusest, et Jumal ise on neid ja kogu inimkonda kohanud ja kõnetanud Jeesuse Kristuse kaudu. Ja iga üksik kristlane algab oma teekonda sarnasest tõdemusest – ta tõdeb, et Jeesus Kristus kõnetab ka teda. See tõdemus võib alguse saada erilisest usuelamusest, see võib olla ka vastsaadud sakramentide isikliku eksistentsiaalse tähenduse taipamise tagajärg; kuid nii või teisiti algab isiklik usk, „usk, millega usutakse“, kristlase jaoks sealtmaalt, kus ta tajub, et Jumal on kõnetanud ja kohanud just teda. Siitpeale on kogu usu elu vastus sellele kõnetusele, „usk, millega usutakse“ elab suhtluses. Siit järeldeb ühtlasi ka tõdemus, et lauset „Jumal on armastus“ ei saa uurida isoleeritult, lahus ütleja elu kogutervikust. See lause vajab kohaseks tõlgenduseks laiemat raami kui isoleeritud ütlus. Maril ja Jüril on olnud raske nädal. Kuid sellele on eelnenud teised nädalad, näiteks säärased, kus nad on tundnud, et taevased jõud on neid soosinud ja õnnistanud, et Jumal on olnud nende ligi ja neid hoidnud. Nii ei ole usk, ehkki see üritab haarata *nähtamatut*, irratsionaalne *hüpe pimedusse* – pigem on see usaldus, mis toetub varasematele positiivsetele elukogemustele ja lootus, mis keeldub halvana kogetule viimast sõna jätmast.

Usutunnistuse otsesest mõjust Jumalale Mari ja Jüri ei mõtle. Küll usuvad nad aga seda, et kuna usu tunnistamine on Jumalaga suhtlemise viis, siis Jumal kuuleb ja paneb usu tunnistamist tähele, Jumal aktsepteerib seda. Visuaalselt on ülaltoodu esitatav järgmise skeemina:

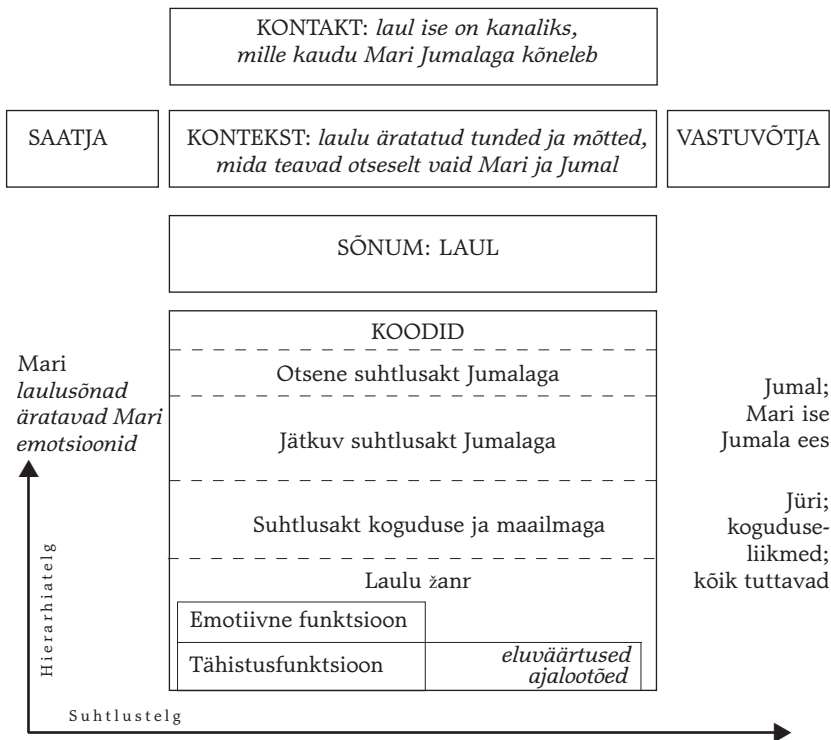
SAATJA	KOODID	VASTUVÕTJA
	Laulu ja usutunnistuse žanrid	
Mari ja Jüri	Otsene suhtlusakt Jumalaga	Jumal
Mari ja Jüri	Suhtlusakt koguduse ja maailmaga	Mari Jürile; Jüri Marile; koguduseliikmed; kõik tuttavad
Jumal	Jätkuv suhtlusakt Jumalaga	Mari ja Jüri

Skeem 3: Koodid suhtlusteljel

Jumalaga suhtlemise tasandil on siin pigem esiplaanil usu tunnistamise *kontaktifunktsioon*. Jumalateenistus koosneb mitmesugustest toimingutest, neil kõigil on ka oma *kontaktiväärtus*. Näiteks palves on kontaktifunktsioon otseselt esiplaanil. Laulmise ja usutunnistuse ütlemise puhul on lood aga ilmselt nii, et siin tuleks eristada vähemalt kahte tasandit. Kõigepealt see, millest juba juttu oli – üldisemas plaanis on usu tunnistamise kontaktifunktsioon usklike teadvustatud usu kontseptuaalsel tasandil (usk, „mida usutakse“). Teatud tingimusel võib see aga tõusta esiplaanile ka väärtusena omaette ja sel puhul on usu tunnistamine nii usutunnistuses kui laulus uskliku otsene „usu tegu“ – usk, „millega usutakse“. Taas on meil tegemist küsimusega sellest, millises hierarhilises järjestuses kommunikatsiooni koodid ja funktsioonid on.

Mari laulab laulu „Mina usun“ ja ühtlasi pöördub selle lauluga Jumala poole. Kuna siin on esiplaanil laulmise kontaktifunktsioon, siis omandavad laulu sõnad mitmekordse tähenduse: (1) tähendus, mida nad ütlevad sõnasõnalisel tasandil; (2) assotsiatsioonid, milles Mari jaatab laulu eluväärtusi oma möödunud nädala kogemuste taustal; (3) need assotsiatsioonid seostuvad Mari isikliku usuelulooga ja tema tänuliku teadmiselega sellest, et ta on haaratud uskuva ristikoguduse jätkuvasse ajalukku; (4) assotsiatsioonid, milles Mari

tajub, et ta laulab seda laulu Jumalale, kes kuulab. Mitte iga tähendusetasand ei pruugi siin laulmise ajal olla otseselt verbaliseeritud, kuid see ei tähenda veel nende puudumist. Mari tunneb laulu ajal, et „Jumal kuulab teda“ ja kui ta hiljem selle üle järele mõtleb, siis leiab ta, et kõik need asjad olid selles laulus koos samaaegselt. Skemaatiliselt võib selle esitada järgmiselt:

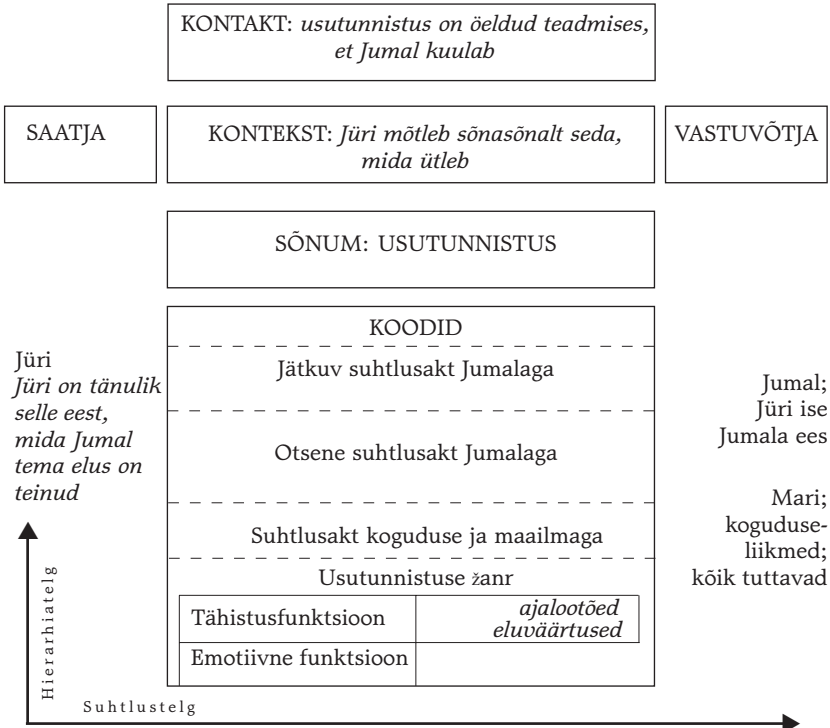

Skeem 4: Mari laul väljendab tema hoiakuid, emotsioone ja on tema suhtlus Jumalaga

Emotiivse funktsiooni juurde tulles: kirikulaulu kaasaulaja väljendab laulus niisiis ka oma tundeid ja emotsioone, kirikulistele on laul sageli usuliste emotsioonide väljendamise ja ühtlasi ka nende läbielamise koht. Muidugi ei toimu see alati, aga kindlasti juhtub see siis, kui laulja väljendab kaasa laudes oma sisimaid veendumusi ja hoiakuid ehk teisisõnu – kui ta väljendab usku. Nii võivad sama jumalateenistuse ajal erinevad laulud väga erineva emotsionaalse laenguga lauldud olla. Siin sõltub palju inimesest, sellest, mida keegi just endale hingelähedasena tunneb.

Eraldi tuleb aga rõhutada seda, et kontaktfunktsiooni esiplaanile tõusmine ei pruugi usu tunnistamise aktis olla põhjustatud emotsioonidest. Kommunikatsiooni emotiivset funktsiooni ei ole siit küll võimalik lahutada, kuid kontaktfunktsioon võib esiplaanile tõusta ka teiste funktsioonide ja koodide hierarhiate puhul. Ehk teisisõnu – uskumine ja Jumalaga suhtlemine ei ole ilmtingimata peamiselt emotsionaalne toiming.

Kui Jüri lausub Apostlikku usutunnistust, siis ei ole ta nii emotsionaalne kui Mari. Emotsioonid on küll olemas, Jüri on Jumalale mõeldes tänulik selle eest, et ta tunneb end seotud olevat Jumala loodud ja hoitud kirikuga. Kuid Jüri jaoks ei ole emotsioonid esiplaanil. Oma usku tunnistades lausub Jüri usutunnistuse teksti kui iseenda usutunnistust, ehk teisisõnu mõtleb täpselt sedasama, mida ta ütleb. Samas on see öeldud esmajoones teadmises, et Jumal kuuleb ja kuulab. Skemaatiliselt näeb see välja nõnda:

Skeem 5: Jüri lausub Apostlikku usutunnistust teadmises, et Jumal kuulab

CLIFFORD GEERTZ: KEEL MODELLEERIB MAAILMA

Mida sellest kõigest siis nüüd järeldada? Usu keel leiab nii “usuna, mida usutakse”, kui “usuna, kuidas usutakse”, kasutust väga erinevates funktsioonides ja rakendusala poolest ei saa seda kuigivõrd piirata. Kõige suuremad eripärad tulevad võrreldes niiöelda tava-keelega esile just usu keele viitava ja kirjeldava funktsiooni puhul. Kindlasti on see seotud usu mõiste enese spetsiifikaga. Väljend *usu keel* on juba ise metalingvistiline üldistus ja seega peaksime

rääkima usust/religioonist ka üldisemalt. Kas on äkki võimalik, et me leiame mingi üldistava, kuid samas siiski just *usu keelele* iseloomuliku tunnusjoone? Me nägime, et mõistel *usk* on kaks erinevat tähendusetasandit. Sedasama eristust on kirjeldatud ka üldisemas plaanis religiooni- ja kultuuriuuringutes laiemalt. Kõne all on just usu kui tervikvaldkonna ehk religiooni funktsionaalsus.

Viitan siinkohal veel ühele usku ja usu keelt kirjeldavale mudelile, seekord kultuuriuuringute vallast. Antropoloog Clifford Geertz rõhutab oma essees „Religioon kui kultuurisüsteem“,²⁷ et religioon kui usund loob selles osalejatele tervikliku maailmavaate, milles selle kognitiivsele aspektile lisandub religiooni tegevusele orienteerituse aspekt. Geertz eristab kaht tüüpi sümboolseid reaalsusemudeleid. Esimesed on *mudelikud millestki*: kui me taipame, kuidas tammid hüdraulikaseaduste kohaselt töötavad, siis võime luua teoreetilise tammimudeli. Teised mudelikud aga on *mudelikud millegi jaoks*: see saab ilmsiks siis, kui me ehitame tammi hüdraulikaseadusi arvesse võttes. Religioonile eriomane on see, et nii *mudelikud millestki* kui *mudelikud millegi jaoks* on võrdselt tajutud olulistena. See tähendab, et vähemalt samavõrra oluline kui maailma seletamine, on religiooni jaoks maailmas toimimine. Just nende kahe funktsiooni ühtsus on religiooni funktsionaalseks põhitunnuseks. Ehk teisisõnu: „Uskumused ... ei tõlgenda ainult sotsiaalseid ja psühholoogilisi protsesse kosmilistes mõistetes – mispuhul nad oleksid filosoofilised, mitte religioossed – vaid nad kujundavad neid.”²⁸

Usu keele kõige üldiseloolumulikum tunnus on siit tulenevalt siis seesama, mida käesolev artikkel oma detailsemate arutluste abil näida on püüdnud: usku, „mida usutakse“ ja usku, „millega usutakse“ ei saa teineteisest lahutada.

²⁷ Geertz, Clifford. *Religion As a Cultural System. – The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. Clifford Geertz. Fontana Press, London, 1993, 87-125. Vt ka eesti keeles: *Religioon kui kultuurisüsteem*. Tlk. Triinu Pakk. – Akadeemia 2/1990, lk. 2301-2328.

²⁸ *Ibid.*, 124.

Geertzi tõdetu haakub sellega, mida Karl Barth kõneles usust kui tarkusest. Ja ometi on siin ka üks erinevus. Geertzi mudel jätab käsitlemata (kristliku) usu suhtlusaspekti. Sarnased küsimused tõstatuvad teistegi mudelite puhul. Jakobsoni mudeli abil on ülihea näidata usu keele kommunikatsiooniosiseid, kuid mudeli enese seisukohalt jääb lahenduseta küsimus, miks siis ikkagi tajutakse üksiku inimese uskumist osana palju kauakestvamast suhtluse protsessist. Austini kõneaktide käsitlus on olnud abiks mitmetele teoloogidele, kuid siinne rõhuasetus valdavalt usule „millega usutakse“ jätab lahtiseks usu tõenõudluse temaatika. Verifikatsiooni ja falsifikatsiooni küsimusist ma siinkohal ei kõnele, sellest on käesoleva artikli raames juba küllalt juttu olnud. See, mis neist käsitlusist oma tavapärasel kujul puudu jääb, on üldistatult öeldes teoloogiline *ilmutuse* kategooria.

Teisalt on aga teoloogide töödes tajutav teatud ühekülgsus. Keskendatakse küll usu „mida usutakse“ doktrinaarsetele peensusetele ja selle relevantsusele tänase päeva jaoks, ning selle kõrval analüüsitakse ka uskumist ennast (eriti piiblit analüüsivates eksegeetilistes töödes), kuid sageli jääb puudu asjakohasest sünteesist. Siin, nagu eriti Roman Jakobsoni mudeli näitel nägime, on teiste uurijate abi teretunud. Lõpetan tüüpiliselt teoloogi tõdemusega: kuna usk on miski, mis eri viisidel kompab alati transtendentset ja samas seostub ka inimese elamise kogutervikuga, siis parima tulemuse saame usu analüüsimisel just eri teadusvaldkondade sünergias.